

ПРАВОВІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВОЛОНТЕРСТВА В УКРАЇНІ

Захаренко Л. М.

Вступ

У сучасному світі значного поширення набуло волонтерство. Волонтерами стають люди різного віку, віросповідання, статі, раси, етнічного та соціального походження, майнового стану, професії.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Мотивуючою потребою до волонтерської діяльності є потреба, яка є важливою й водночас задовольняється у волонтерській роботі (потреба у самореалізації, визнання та повазі, приналежності і любові)¹.

Основні види мотиваційної спрямованості волонтерів пов'язані з мотивами обов'язку чи морального співчуття²:

– людина з моральним обов'язком здійснює альтруїстичні вчинки заради морального задоволення, ставлячись до об'єкта допомоги по-різному (навіть і негативно), налаштована прагматично (заради підвищення соціального статусу, отримання нової посади);

– людина з моральним співчуттям проявляє альтруїзм, що іноді виражається виключно на словах, без опредмечування у діях; їй характерні підвищена особиста відповідальність, нестійкі альтруїстичні прояви, широка і різноманітна сфера добровольчих інтересів.

Можуть проявитися такі форми альтруїстичної поведінки як моральна (безкорислива турбота заради задоволення власних духовних потреб); співчутлива; батьківська (безкорисливе жертвоне ставлення до менших за віком); демонстративна; парохіальна (безкорисливі вчинки щодо обмеженого кола людей: друзів, родичів тощо)³. Найчастіше зустрічаються моральна та співчутлива альтруїстична поведінка волонтерів у волонтерській діяльності.

Слід погодитись із твердженням, що волонтерська діяльність є полімотивованою для кожного волонтера і головними причинами волонтерства є соціальні контакти з іншими; особистісний розвиток; набуття вмінь і навичок; виклик та досягнення; внесок у суспільство. Ця діяльність може бути

пов'язана з низкою егоїстичних мотивів, але у соціально-допустимій нормі⁴.

У незалежній Україні перші волонтери з'явилися у 1992 році, але офіційно було визнано волонтерство у 2003 році, коли більшість розвинених держав світу вже прийняли законодавчі акти про волонтерську діяльність⁵. Так, закон Італійської Республіки врегульовує відносини між державними установами і волонтерськими організаціями, визначає повноваження волонтерів і волонтерських організацій, вказує на відмінність між волонтерською працею і соціально-трудовами відносинами. Закон Латвійської Республіки визначає право асоціацій і фондів залучати волонтерів для здійснення статутних завдань, дає визначення поняття «волонтерська діяльність», тривалість волонтерської служби, встановлює загальні правила ухвалення контрактів, цивільної відповідальності та відшкодування витрат. Чеська Республіка захищає законом волонтерів, що працюють за контрактом та акредитує неурядові організації, які здійснюють відбір і навчання волонтерів. Дія закону Республіки Польщі поширюється на волонтерську діяльність некомерційних і неурядових організацій, асоціацій, органів місцевої самоврядування, державної адміністрації та інших юридичних осіб, а також польських волонтерів, які працюють у міжнародних організаціях. Закон Угорщини вимагає від волонтерських організацій дотримання процедури реєстрації волонтерів у компетентному міністерстві, ведення обліку кожного волонтера та зберігання цих даних протягом п'яти років після припинення трудових відносин із ним. У Португальській Республіці законодавчо визначено спрямованість волонтерської діяльності на благо суспільства, окремих громад⁶.

Стосовно сучасної волонтерської діяльності спостерігаються виражене бажання допомагати іншим і, разом із цим, отримувати від цього користь⁷. Реалізація участі населення у волонтерській діяльності може проявлятися як безпосередньо (збір коштів, речей, догляд поранених і хворих тощо) в організованих формах волонтерської діяльності, так і

¹ Грига І., Брижовата О., Дума Л., Лисенко О. Досвід волонтерської роботи та напрями її вдосконалення. 2000. С. 152.

² Зливков В.Л., Лукомська С.О. Психологічні особливості волонтерської діяльності у сучасній Україні: мотиваційний аспект. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2015. № 2 (15). С. 41.

³ Там само.

⁴ Мороз Р.А., Казар'ян П.А. Організаційно-психологічні засади волонтерської допомоги в Україні. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. № 3 (46). С. 194-195.

⁵ Томіна В.Ю., Пашаєв А.З. Порівняльно-правовий аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства в питаннях волонтерської діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 2. С. 13-16. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.2-3>.

⁶ Там само. С. 14.

⁷ Зливков В.Л., Лукомська С.О. Вказ. праця. С. 42.

опосередковано (допомога по можливості: здавати кров, надавати житло тощо)⁸. Варто погодитись, що найважливішим у роботі волонтера є «усвідомлення необхідності власної діяльності та наявність бажання працювати»⁹.

Мороз Р. А., Казар'ян П. А. (2015) визначають найважливішим напрямом волонтерської діяльності надання психологічної допомоги категоріям людей, що її потребують¹⁰.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Аналіз нормативно-правової бази забезпечення волонтерської діяльності в Україні провели ряд науковців (Вашкович В.В., Мазій І.В., Пашасв А.З., Сірко В.С., Томіна В. Ю. тощо). Наукові дослідження психологів, педагогів, соціологів стосувалися вивчення мотивації, спрямованості, соціально-психологічного портрету волонтера, превенції емоційного вигорання волонтерів, менеджменту волонтерської діяльності тощо (Алексеєнко К.С., Гончар І., Глиздова А.Ю., Зливков В.Л., Іщенко О.В., Казар'ян П.А., Касперова О.Ю., Коломієць Л.Г., Леонова В.І., Литвиненко І.С., Лукомська С.О., Львовичкіна А.М., Маркова М.В., Матвієнко Л.І., Мекшун А.Д., Мороз Р.А., Острянюк Т.С., Панькова О.В., Старик О.В., Трубінова О.А., Узвенчук В.С., Шевчук О.В.).

Науковці розглядають волонтерство як «соціокультурну практику»¹¹, «феномен альтруїзму та основу соціальної взаємодії, самовдосконалення особистості, становлення її гуманістичних цінностей»¹²; «неоплачувану, свідому, добровільну діяльність на благо інших»¹³ тощо.

Волонтерам характерні яскраво виражені альтруїстичні установки та спрямованість на процес діяльності, мотивація досягнення успіху¹⁴, низькі показники егоцентричної мотивації та прагнення до

влади, чітке уявлення про власні цілі, високий рівень розвитку національної свідомості¹⁵, милосердя, відповідальність, турбота, любов, чуйність¹⁶. При цьому констатовано наявність у суспільстві амбівалентних тенденцій, коли рівень довіри до волонтерів зростає, а з іншого боку – зменшується (волонтер / псевдоволонтер)¹⁷.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На основі проведеного теоретичного аналізу визначено, що волонтерська діяльність має різні форми: педагогічне волонтерство, цифрове волонтерство (волонтерська діяльність здійснюється через інтернет за допомогою цифрових пристроїв), віртуальне волонтерство або онлайн-волонтерство (здійснюється дистанційно за допомогою інтернету), спортивне волонтерство, психологічне волонтерство тощо. Спробу проаналізувати і створити типологію волонтерської діяльності здійснила Говоруха Н.О.¹⁸, однак визнала, що всі типи волонтерства в Україні потребують подальшого розвитку та структуризації. Класифікувати волонтерську діяльність за видами намагалася Азьмук Н.А.¹⁹.

Психологічне волонтерство не знайшло детального розгляду у наукових працях як окрема форма волонтерства, однак надання волонтерами психологічної допомоги, тим, хто її потребує, є беззаперечним. Особливо активізувалась роль волонтерів, які надають психологічну допомогу, в умовах війни в Україні.

Формулювання цілей (постановка завдання):

1) проаналізувати чинне законодавство, яке регулює здійснення волонтерської діяльності в Україні, зокрема надання волонтерської психологічної допомоги;

2) охарактеризувати зміст поняття «психологічне волонтерство», описати його основні ознаки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Першим законодавчим актом у сфері регулювання волонтерської діяльності стала Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг» прийнята 10 грудня 2003 року №1895 (втратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 06.07.2011 року № 711). Дане Положення

⁸ Панькова О.В., Касперова О.Ю., Іщенко О.В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. *Український соціум*. 2016. №2 (57). С. 30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2016_2_5.

⁹ Грига І., Брижовата О., Дума Л., Лисенко О. Вказ. праця. С. 155.

¹⁰ Мороз Р.А., Казар'ян П.А. Вказ. праця. С. 194-195.

¹¹ Проценко О.О. Волонтерські практики в умовах вимушеної міграції в сучасній Україні: чинники та наслідки актуалізації: автореф. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04 «Спец-ні та галуз. соціології» (соціол. науки); Харк. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. Харків, 2021. С. 3.

¹² Матвієнко Л.І., Алексеєнко К.С. Особистість волонтера у психологічному вимірі: ціннісно-мотиваційний аспект (надання соціальних послуг вразливим верствам населення). *Соціологія і психологія праці та зайнятості населення*. 2016. № 1. С. 59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/trpzn_2016_1_14

¹³ Шевчук О.В., Старик О.В. Волонтерство як соціально-психологічна характеристика особистості. *Габітус*. 2021. Вип. 22. С. 25. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.22.3>

¹⁴ Коломієць Л.Г., Глиздова А.Ю., Узвенчук В.С. Психологічні особливості мотивації волонтерської діяльності. *Психологічний журнал*. 2017. № 9 (5). С. 79-90.

¹⁵ Матвієнко Л.І., Алексеєнко К.С. Вказ. праця. С. 55-59.

¹⁶ Шевчук О.В., Старик О.В. Вказ. праця. С. 26.

¹⁷ Зливков В.Л., Лукомська С.О. Вказ. праця. С. 42.

¹⁸ Говоруха Н.О. Соціально-педагогічні умови розвитку волонтерського руху в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис. ... докт. філософії: спец. 011 «Освітні, пед. науки»; ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України. Київ, 2021. 17 с.

¹⁹ Азьмук Н.А. Волонтерська діяльність як траєкторія реалізації трудового потенціалу в Україні. *Ефективна економіка*: ел. наук. фах. видання. 2019. № 8. DOI: [10.32702/2307-2105-2019.8.31](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.8.31)

визначало, що волонтерська діяльність у сфері надання соціальних послуг провадиться фізичними особами – волонтерами, які можуть входити до волонтерських організацій (об'єднань); напрями та шляхи провадження волонтерської діяльності; особливості співпраці із соціальною службою, укладання договору з надання соціальних послуг особам, що перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги.

Відповідно до чинного Закону України «Про волонтерську діяльність»²⁰ Кабінет Міністрів України забезпечує здійснення єдиної державної політики у сфері волонтерської діяльності. Реалізація державної політики у сфері волонтерської діяльності покладена на Національну соціальну сервісну службу України як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики²¹.

Згідно з вимогами Положення про Національну соціальну сервісну службу України²² (далі – Нацсоцслужба) її територіальні органи представлені в областях та покликані вирішувати ряд завдань з питань волонтерської діяльності: розвиток та популяризація волонтерської діяльності; поширення інформації про волонтерську діяльність, стан виконання галузевих і регіональних програм сприяння волонтерській діяльності та її підтримки; оприлюднення на своєму офіційному веб-сайті наявної інформації про організації та установи, що залучають волонтерів для провадження волонтерської діяльності на території України, зокрема іноземців та осіб без громадянства; сприяння громадським об'єднанням і благодійним організаціям у забезпеченні волонтерської діяльності; підтримка та розвиток міжнародного співробітництва з питань волонтерської діяльності, узагальнення і поширення досвіду роботи у цій сфері.

Згідно з положеннями ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність» волонтерська діяльність – це добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання безоплатних послуг та виконання безоплатно роботи. Законодавець уточнює, що волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності, однак не є волонтерською діяльністю безоплатне виконання робіт або надання послуг на основі сімейних, дружніх чи сусідських відносин.

²⁰ Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квітня 2011 р. № 3236-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення 13.04.2022).

²¹ Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 783 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF> (дата звернення 21.04.2022).

²² Там само.

Це відповідає п. 4 ст. 5 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»²³ щодо такого виду благодійної діяльності як безоплатне надання послуг та виконання робіт на користь бенефіціарів (набувачів благодійної допомоги).

Особливості правового статусу волонтерів та діяльності волонтерських організацій законодавчо закріплені у розділі 2 Закону України «Про волонтерську діяльність»²⁴. Визначені у ст. 7 права та обов'язки волонтерів вказують на добровільність, неприбутковість, соціальну спрямованість їх діяльності. Волонтерами можуть стати дієздатні особи, які є громадянами України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах (особи віком від 14 до 18 років – за згодою батьків (усиновлювачів), прийомних батьків, батьків-вихователів або піклувальника), які добровільно здійснюють соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги.

Організації та установи, які є неприбутковими, можуть залучати волонтерів до своєї діяльності та самостійно визначати напрями здійснення волонтерської діяльності, однак повинні забезпечувати волонтерам умови здійснення волонтерської діяльності та доступ до інформації, що стосується змісту та особливостей провадження цієї діяльності; страхувати життя і здоров'я волонтерів, здійснювати підготовку волонтерів тощо. При цьому іноземці та особи без громадянства можуть здійснювати волонтерську діяльність лише через волонтерські організації та установи, інформація про які розміщена на офіційному веб-сайті Нацсоцслужби.

Волонтери можуть надавати волонтерську допомогу індивідуально (про це вони зобов'язані повідомляти отримувачів волонтерської допомоги) за всіма напрямками, крім визначених абзацами сьомим і восьмим ч. 3 ст. 1 Закону²⁵.

Волонтери можуть надавати волонтерську допомогу на базі організації чи установи, що залучає до своєї діяльності волонтерів. У Законі України «Про громадські об'єднання»²⁶ роз'яснено, що громадське об'єднання за своєю організаційно-правовою формою може утворюватись як громадська організація або громадська спілка, має статус юридичної особи,

²³ Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05 липня 2012 р. №5073-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> (дата звернення 25.04.2022).

²⁴ Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квітня 2011 р. № 3236-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення 13.04.2022).

²⁵ Там само.

²⁶ Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. №4572-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення 25.04.2022).

є невідповідним товариством, не має на меті одержання прибутку. Потрібно відмежовувати волонтерську організацію від благодійної організації, оскільки волонтерство – це форма благодійництва²⁷.

Відповідно до ст. 9, 10 Закону²⁸ договір про провадження волонтерської діяльності укладається в письмовій формі між волонтером і організацією (установою), що залучає до своєї діяльності волонтерів, а волонтеру може видаватись посвідчення волонтера. Договір про надання волонтерської допомоги укладається за бажанням отримувача такої допомоги, однак обов'язково повинен містити опис волонтерської допомоги (завдання); період її провадження, права та обов'язки сторін; відповідальність за заподіяння збитків. Волонтери, організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, отримувачі волонтерської допомоги несуть відповідальність відповідно до закону.

Науковці Мороз Р. А., Казар'ян П. А. (2015) виокремили такі головні напрями діяльності волонтерів-психологів²⁹:

1) соціально-психологічна та реабілітаційна робота, попередження і подолання негативних явищ у молодіжному середовищі;

2) психологічна допомога соціально незахищеним групам населення;

3) психологічна допомога особам, які перебувають у складних життєвих обставинах;

4) психологічна допомога особам, що постраждали від військових дій.

Проведений аналіз законодавчо визначених напрямів здійснення волонтерської діяльності³⁰ дозволив визначити, що психологічне волонтерство може здійснюватися у таких напрямках:

– надання волонтерської психологічної допомоги з метою підтримки малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних, безпритульних, осіб, що потребують соціальної реабілітації;

– надання волонтерської психологічної допомоги громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі збройної агресії Російської Федерації в Україні,

у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам кримінальних правопорушень, біженцям, внутрішньо переміщеним особам;

– надання волонтерської психологічної допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі збройної агресії Російської Федерації в Україні;

– сприяння уповноваженому органу з питань пробації у здійсненні нагляду за засудженими та проведенні з ними соціально-виховної роботи;

– надання волонтерської психологічної допомоги за іншими напрямами, не забороненими законодавством.

У фаховій психологічній літературі психологічна допомога розуміється як безпосередня робота з окремою людиною, групою чи організацією людей, що спрямовується на вирішення різного роду психологічних проблем, пов'язаних з труднощами в міжособистісних стосунках, а також глибоких особистісних проблем. Види психологічної допомоги розділяються на психологічне консультування; кризове втручання; психологічну корекцію; психологічну реабілітацію; психологічний тренінг; психотерапію.

Законодавчо визначено, що соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю можуть проводити як професійну діяльність волонтери у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю³¹. Вони можуть надавати такі соціальні послуги як соціальна профілактика, соціальна реабілітація, соціальний супровід, консультування, за умови наявності попередньо укладеного в установленому порядку договору з підприємствами, установами та організаціями, у тому числі іноземними, про виконання ними роботи.

Згідно з Державним стандартом соціальної послуги консультування одним із видів такої послуги є психологічні послуги – «надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад»³², що можуть надаватись безоплатно. Психологічна послуга включає надання психологічної допомоги, корегування психологічного стану та поведінки

²⁷ Вашкович В. В. Адміністративно-правове забезпечення волонтерства як складової соціальної функції держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Ужгород, 2018. 19 с.

²⁸ Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квітня 2011 р. № 3236-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення 13.04.2022).

²⁹ Мороз Р. А., Казар'ян П. А. Вказ. праця. С. 194-195.

³⁰ Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квітня 2011 р. № 3236-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення 13.04.2022).

³¹ Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21 червня 2001 року № 2558-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (дата звернення: 23.04.2022)

³² Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування: наказ Міністерства соціальної політики України від 07 липня 2015 р. № 866/27311 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0866-15#Text> (дата звернення 25.04.2022).

в повсякденному житті особи, сім'ї, групи осіб, які через складні життєві обставини потребують цього. Надавати її може психолог, який «безпосередньо проводить заходи, що становлять зміст соціальної послуги, використовуючи методики психологічних напрямів, шкіл і концепцій за вибором»³³.

Волонтери-психологи можуть залучатися до здійснення волонтерської діяльності, пов'язаної з пробацією (сприяння органу пробації у здійсненні нагляду за засудженими та проведенні з ними соціально-виховної роботи)³⁴. Волонтером пробації може стати фізична особа, яка досягла вісімнадцятирічного віку, пройшла співбесіду і випробувальний строк, уповноважена на виконання окремих завдань, пов'язаних із пробацією, на добровільній та безоплатній основі³⁵. Під час співбесіди з потенційним волонтером з'ясовуються його здатність до волонтерської діяльності, пов'язаної з пробацією, мотивація, досвід роботи, освіта, інші характеризуючі відомості, а протягом випробувального строку (до трьох місяців) вивчаються його моральні та ділові якості.

У положеннях ст. 19, 36 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» роз'яснено особливості організації психологічної реабілітації як виду реабілітаційного заходу осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю³⁶. У зв'язку із військовими діями в Україні психологічної реабілітації потребуватимуть особи з інвалідністю внаслідок війни.

Тобто, законодавчо визначене формулювання «професійна діяльність» означає наявність у надавача волонтерської психологічної допомоги (волонтера у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, волонтера пробації, волонтера-психолога), насамперед, відповідної освіти та кваліфікації.

Науковці Шевчук О. В., Старик О. В. (2021) вважають, що волонтерська діяльність не є професійною, пояснюючи це тим, що вона не приносить гроші на прожиття³⁷. На противагу їм науковець Азьмук Н.А.³⁸ розглядає трудову волонтерську діяльність (трудове волонтерство) як одну з форм нестандартної зайнятості, за якої індивід займається корисною

і доцільною діяльністю, з метою задоволення особистих і суспільних потреб та отримує замість грошової інші види винагород (самореалізація; набуття нового досвіду; поява нових знайомств, отримання нових чи вдосконалення наявних професійних навичок; отримання емоційних вигод тощо).

Відповідно до положень п. 4 ст. 7 Закону України «Про волонтерську діяльність»³⁹ час здійснення волонтерської діяльності може бути зарахованим студенту до навчально-виробничої практики в разі її проходження за напрямом, що відповідає отримуваній спеціальності, та за умови згоди навчального закладу. Положення ст. 51 Закону України «Про вищу освіту»⁴⁰ визначають, що практична підготовка осіб, які навчаються у закладах вищої освіти може здійснюватися шляхом проходження ними практики на підприємствах, в установах та організаціях згідно з укладеними закладами вищої освіти договорами або у його структурних підрозділах, що забезпечують практичну підготовку. У ст. 62 даного Закону визнано право здобувачів вищої освіти на трудову діяльність у позанавчальний час, участь у громадських об'єднаннях.

Відповідно до напряму підготовки, спеціальності (спеціалізації) та освітньо-кваліфікаційного рівня здобувачів вищої освіти основними видами практики у виші є навчальна (або ознайомча) практика та переддипломна практика. Під час навчальної практики здобувач вищої освіти може ознайомитися із специфікою майбутньої спеціальності, отримати первинні професійні уміння та навички. Переддипломна практика, яка проводиться на випускному курсі, спрямована на вдосконалення практичних умінь та навичок, підготовку до самостійної трудової діяльності. Порядок проходження практики, її зміст і послідовність практики визначаються програмою та відповідають навчальному плану.

Волонтерська діяльність здобувача вищої освіти виступає як додатковий ресурс професіоналізації, індивідуалізації особистості, що є важливою складовою навчальної та недержавної соціальної діяльності⁴¹, «професійного становлення й удосконалення професійно важливих навичок для майбутнього фахівця»⁴² та надає можливість отримати

³³ Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування: наказ Міністерства соціальної політики України від 07 липня 2015 р. № 866/27311 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0866-15#Text> (дата звернення 25.04.2022).

³⁴ Про пробацію: Закон України від 05 лютого 2015 р. № 160-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення 21.04.2022).

³⁵ Там само.

³⁶ Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 6 жовтня 2005 р. №2961-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> (дата звернення: 25.04.2022)

³⁷ Шевчук О.В., Старик О.В. Вказ. праця. С. 26.

³⁸ Азьмук Н.А. Вказ. праця.

³⁹ Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квітня 2011 р. № 3236-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення 13.04.2022).

⁴⁰ Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року №1556-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення 13.04.2022).

⁴¹ Остряк Т.С., Мекшун А.Д. Дослідження впливу волонтерської діяльності на професійне становлення майбутніх соціальних фахівців в умовах закладу вищої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 70. Т. 3. С. 176. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-3.32>.

⁴² Мороз Р.А., Казар'ян П.А. Вказ. праця. С. 196.

професійні компетентності⁴³, пройти різні форми соціальної практики⁴⁴.

Науковці розглядають волонтерську діяльність як чинник особистісно-професійного розвитку здобувачів вищої освіти⁴⁵, складову професійної підготовки у галузі соціальної роботи⁴⁶, одну із складових фахової підготовки психолога, соціального працівника, юриста, фахівця з медицини⁴⁷.

Структуру волонтерської діяльності визначають через мотиви, цілі волонтерської діяльності та чинники її ефективності⁴⁸. Долучення до волонтерства є одним із ефективних чинників формування особистості як соціально відповідального та активного члена суспільства⁴⁹. Здійснюючи волонтерську діяльність, студент має додаткову можливість подальшого особистісного розвитку, набуття нових професійно значущих знань та навичок, удосконалення здібностей, прояву ініціативи і творчості⁵⁰. Разом із тим волонтерська діяльність – це «невичерпний позанавчальний додатковий ресурс»⁵¹, що допомагає поглибити інтерес здобувача вищої освіти до обраної професії, формувати психологічну готовність до самостійної практичної роботи після закінчення вишу.

Проаналізувавши праці дослідників у даній сфері, можна окреслити таку типологію волонтерів, які надають волонтерську психологічну допомогу:

- за ступенем професіоналізму (професіонали та непрофесіонали);
- за соціальним статусом (фахівці та студенти/магістри);
- за тривалістю волонтерської діяльності (волонтери, які працюють тривалий проміжок часу (понад рік); волонтери, які працюють короткий проміжок часу);
- за досвідом волонтерської роботи (без досвіду; з незначним досвідом; із достатнім досвідом) тощо.

⁴³ Литвиненко І.С. Волонтерська діяльність як засіб індивідуалізації професійної підготовки студентів-психологів. *Проблеми сучасної психології*: зб-к наук. праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2017. Вип. 36. С. 160-172.

⁴⁴ Шевчук О.В., Старик О.В. Вказ. праця. С. 27.

⁴⁵ Гончар І. Волонтерська робота як чинник особистісно-професійного розвитку майбутніх соціальних працівників. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2020. Вип. 1 (4). С. 86.

⁴⁶ Бондаренко З.П. Волонтерська робота у вищому навчальному закладі. *Вісник Запорізького національного університету*. 2008. № 1. С. 28.

⁴⁷ Голуб В.Л. Роль волонтерської діяльності в освітньо-науковому просторі суспільства та її значення для державного управління. *Зб-к наук. праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2013. Вип. 2. С. 160-178.

⁴⁸ Балашов Е.М. Психологічна структура волонтерської діяльності як засобу реалізації студентів. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. 2013. С. 12-16.

⁴⁹ Львовичкіна А.М. Психологія волонтерської діяльності. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 7. Вип. 35. С. 130.

⁵⁰ Мороз Р.А., Казар'ян П.А. Вказ. праця. С. 196.

⁵¹ Острянко Т.С., Мекшун А.Д. Вказ. праця. С. 175-179.

Психологічне волонтерство (волонтерська психологічна допомога) слід розглядати як професійну трудову діяльність психологів (психотерапевтів) і непрофесійну трудову діяльність волонтерів з числа здобувачів вищої освіти, які навчаються за відповідною спеціальністю (спеціалізацією).

Волонтерська діяльність має механізм її адміністративно-правового забезпечення⁵² та включає ряд організаційно-управлінських аспектів⁵³.

Модель управління процесом психологічного волонтерства організаціями, що залучають волонтерів, повинна включати такі елементи: оцінка потреби у волонтерах (планування); залучення, відбір, навчання (підготовче та поточне); підтримка, визнання (заохочення).

Організації залучають волонтерів до надання психологічної допомоги людям, які її потребують, лише після того, коли визначили, що штатних психологів (за їх наявності) недостатньо, а потреба у їх діяльності нагальна.

Визначення типу мотивації потенційного волонтера під час проведення співбесіди дозволить знайти індивідуальний підхід до організації його волонтерської діяльності та більш довготривалої роботи в організації⁵⁴. Відповідно до мотивації, якою керуються потенційні кандидати, виділяють п'ять типів волонтерів⁵⁵:

1) «волонтер-альтруїст» керується виключно просоціальною мотивацією (прагне допомогти людям, виконати громадянський обов'язок);

2) «волонтер-альтруїст, орієнтований на власний саморозвиток» має суто альтруїстичні мотиви та розглядає волонтерську діяльність як можливість набуття нового досвіду, спробувати себе у професії;

3) «волонтер-альтруїст, орієнтований на дозвілля» поєднує альтруїстичні мотиви із сприйманням волонтерства як способу організації власного дозвілля, пошуку нових друзів, задоволення потреб у спілкуванні;

4) «волонтер-прагматик» сприймає волонтерство як інструментальну роль (можливість кар'єрного зростання, набуття соціального статусу тощо) і хоча просоціальні мотиви у нього практично відсутні, однак це не значить, що вони гірше виконують свої обов'язки;

5) «волонтер зі змішаним типом мотивації» у волонтерській діяльності прагне реалізувати власні альтруїстичні прагнення, досягти професійного

⁵² Сірко В.С. Адміністративно-правове регулювання волонтерської діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адмін. право і процес; фін. право; інф. право»; Одес. держ. ун-т внутр. Одеса, 2018. 23 с.

⁵³ Трубінова О.А. Соціально-психологічний зміст менеджменту волонтерської діяльності. *Актуальні проблеми психології*. 2010. Т. 7. Вип. 22. С. 146-150.

⁵⁴ Там само, С. 148..

⁵⁵ Там само, С. 147-148

та особистісного розвитку, провести вільний час і розширити коло спілкування.

Підготовче навчання волонтерів повинно включати ознайомлення із особливостями надання першої психологічної допомоги постраждалим, розгляд моделей надання першої психологічної допомоги та підтримки (наприклад: RAPID-модель), ознайомлення із механізмом надання не медичними працівниками психологічної підтримки постраждалим при надзвичайній ситуації⁵⁶, алгоритмом дій при першій психологічній допомозі⁵⁷ тощо), вивчення особливостей телефонного консультування.

Це важливо, адже перша психологічна допомога може надаватися волонтерами, які не мають фахової освіти. Однак завдяки проведенню такої роботи вони зможуть набути необхідних компетенцій (навички активного слухання; навички оцінювання симптомів; навички управління стресовими реакціями тощо). Волонтерська діяльність консультантами «гарячих ліній» (телефонів довіри) – консультантів телефону довіри – полягає у наданні непрофесійної психологічної допомоги абонентам – ситуативної психологічної підтримки.

Поточне навчання волонтерів повинно включати проведення лекцій, майстер-класів, тренінгів (онлайн і офлайн) щодо особливостей надання різних видів психологічної допомоги, з врахуванням сучасних наукових досліджень і практики роботи вітчизняних та іноземних спеціалістів у цій сфері, та категорій осіб, яким така допомога надається. Такими визнаються і внутрішньо переміщені особи, які змушені були залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру⁵⁸. Зазвичай волонтери надають перевагу роботі з тією категорією людей, проблеми якої є близькими і зрозумілими для них⁵⁹.

Волонтери при наданні психологічної допомоги обов'язково повинні дотримуватись вимог Етичного

кодексу психолога⁶⁰, прийнятого у психологічному співтоваристві.

Проведення психологами психотерапевтичної роботи з людьми, які зазнали сексуального насильства, є неприпустим у випадках відсутності належної фахової підготовки щодо роботи у цій царині (когнітивно-поведінкова терапія (CBT), терапія травми методом десенсибілізації та репроцесуалізації рухом очей (EMDR), майндфулнес-терапії, терапії методом реконсолідації травматичної пам'яті (RTM) тощо).

Важливою є допомога волонтерам без досвіду надання волонтерської психологічної допомоги у пристосуванні до виконання обов'язків, що відповідають мотивуючим потребам та цілям організації, а також превенція психоемоційного вигорання волонтерів, які надають волонтерську психологічну допомогу. Потенційні ризики розвитку психоемоційних порушень характерні для волонтерів, які займаються волонтерською діяльністю не менше одного року⁶¹. Їм характерні високий рівень емпатії, самомотивації, здатності розпізнавати емоції інших людей при зниженні ступеню усвідомлення та розуміння власних емоцій, що стає чинником розвитку дезадаптивної симптоматики. Це депресивні прояви різного ступеня, пов'язані з особливостями дезадаптації та рівнем емоційного вигорання волонтерів, ознаки дезадаптації, що варіюють від легких порушень до станів, і вимагають втручання фахівця.

Волонтери з числа осіб, які мають фахову освіту, обов'язково повинні мати супервізійний супровід фахівця, який має підтверджену кваліфікацію.

Організаціям, що залучають волонтерів, слід здійснювати моніторинг та оцінку волонтерської діяльності. Волонтер повинен також відчувати позитивне підкріплення у вигляді емоційної підтримки, визнання значимості його волонтерської діяльності (соціальне відзначення волонтерів).

Максимально ефективною система управління волонтерством буде тоді, коли буде орієнтована на структуру соціально-психологічної готовності волонтера, його соціально-психологічний портрет (мотивацію, інтереси, очікування тощо)⁶².

⁵⁶ Порядок надання психологічної підтримки постраждалим при надзвичайній ситуації: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 липня 2014 р. № 766/25543 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0766-14#Text> (дата звернення 25.04.2022).

⁵⁷ Про методичні рекомендації «Перша психологічна допомога. Алгоритм дій»: лист від 04 квітня 2022 р. №1/3872-22 / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-metodichni-rekomendaciyi-persha-psihologichna-dopomoga-algoritm-dij> (дата звернення 25.04.2022).

⁵⁸ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 листопада 2014 р. № 1706-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення 25.04.2022).

⁵⁹ Грига І., Брижовата О., Дума Л., Лисенко О. Вказ. праця. С. 156.

⁶⁰ Етичний кодекс психолога, прийнятий 20.12.1990 року на першому Установчому з'їзді Товариства психологів України. Практична психологія: вступ до спеціальності: навч. посіб. / Т.В. Дуткевич, О.В. Савицька. Київ: Центр учбової літератури, 2010. С. 245-251.

⁶¹ Глаголич С.Ю. Порівняльна характеристика емоційного інтелекту у волонтерів, діяльність яких пов'язана із забезпеченням військових у зоні бойових дій, залежно від рівня дезадаптації та вигорання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2018. № 4. С. 282-288.

⁶² Трубінова О.А. Вказ. праця. С. 150.

Висновки

На основі проведеного аналізу чинного законодавства, яке регулює здійснення волонтерської діяльності в Україні, зокрема надання волонтерської

психологічної допомоги, запропоновано визначення психологічного волонтерства та охарактеризовано його зміст, визначено типологію волонтерів, які надають волонтерську психологічну допомогу.

Інформація про автора:

Захаренко Людмила Миколаївна,

кандидат психологічних наук,

старший науковий співробітник наукової лабораторії

з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень

Національна академія внутрішніх справ

пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, Україна

Information about the author:

Zakharenko Liudmyla Mykolaivna,

Ph. D. in Psychology,

Senior Research Fellow at the Scientific Laboratory on Psychological Support and

Psychophysiological Research of the National Academy of Internal Affairs

1, Solomjanska Sq., Kyiv, 03035, Ukraine